

Nietzsche a křesťanství

Autor: Lenka Novotná

Abstract

Nietzsche and Christianity. – This text is a revision of Nietzsche's relation to Christianity, to Christian tradition and morality. This relation is known as extremely critical and denouncing, starting with proclaiming of "the death of god". The text attempts to seek the roots of this aversion, its background, its true aspects and its problematic side. It also tries to suggest briefly the alternative solution of given philosophical problem by deepening and refining of the Christian faith, as for example Pascal does.

Keywords: Christianity, Faith, Religion, Will, Death of God, Eternal Return, Morality

Klíčová slova: křesťanství, víra, náboženství, vůle, smrt boha, věčný návrat, morálka

Vztah Friedricha Nietzscheho, jednoho z nejkontroverznějších filosofů v historii, ke křesťanství patří v evropském intelektuálním světě k ožehavým tématům. Nietzscheho filosofie působí natolik originálně, provokativně a apelativně, že nutí nejednoho člověka zaujmout k ní jednoznačný postoj, ať už postoj přesvědčeně odmítavý nebo nadšeně přitakávající, ba obdivný. Svou ostrostí a zároveň nejednoznačností vyjadřování, agresivitou závěrů a zvykem podávat věci v celé jejich mnohdy ironicky působící komplexnosti a protikladnosti Nietzsche umožňuje čtenáři poměrně snadno vytrhovat z kontextu, dezinterpretovat či přímo zneužít některé ze svých myšlenek nebo celý svůj filosofický přístup. Nejmutnějším příkladem toho je použití Nietzscheho filosofie k podepření nacistické ideologie v hitlerovském Německu. Pokusme se znovu přehlédnout problematiku Nietzscheho kritického postoje ke křesťanství, která sice již byla mnohokrát probírána, přesto však nepřestává být aktuální a svým způsobem potřebná, ať už z pohledu filosofického či křesťanského.

Nesmíme zapomenout, že Nietzscheho kritika křesťanství se týká především podoby křesťanství praktikované v Německu devatenáctého století. Jistou důležitostí je třeba připisat i skutečnosti, že Nietzsche pocházel z rodiny luteránských pastorů a jistá křesťanská klišé mu byla vlastní od raného dětství, což ho později nutilo se s nimi kategoricky vyrovnat. Vždyť celá jeho životní cesta, vtělená v jeho filosofii, je poznamenána touhou po samostatnosti, nezávislosti, snahou nalézt vlastní, zcela individuální, tvůrčí přístup k životu a světu. Na tomto základě se Nietzsche později stává jedním z největších kritiků celé západní tradice, křesťanství nevyjímaje, bojovníkem proti ideálu průměrnosti a proti všem slepě přijímaným stereotypům, ať už v životě či v myšlení.

Svou odhodlaností brát život spontánně jako dítě, žít ho stále nově, neustávat v hledání, nepolevit v odvaze, která často přechází v hravost, šaškovství, satyru, odmítat veškerá schémata a systémy, používat především intuici a odmítat čirý rozumový kalkul jako vůdčí princip jednání, Nietzsche vzbuzuje představu „muže dobrodružství“ – to také v zásadě

je jeho ideálem. Jeho lidský profil, známý z životopisu, je proto překvapivý. Šlo o decentního, plachého a vcelku nenápadného muže, který se projevoval spíše samotářsky či introvertně. Důrazem na vlastní prožívání života a absolutní otevřenost k sobě samému se Nietzsche stává příbuzným tradici existencialistické filosofie. Zastává typ jedince, který si odmítá nechat z vnějšku diktovat, jak se člověk má dívat na svět a jeho hodnoty, který není ochoten přejmout obecně přijímaný hodnotový systém. Křesťanství ho provokovalo svou zasazeností do pevného řádu, svým propracovaným etickým učením, tendencí jednoznačně určovat co je dobré a co špatné. Nietzsche naopak odmítá jakýkoli zaběhaný systém hodnot. Proto proklel celou západní tradici, až na výjimky, zejména pak celou západní morálku, a to bez výjimky.

Nesnáší materialistickou představu štěstí, odpovídající hmotné zajištěnosti, i křesťanský pojem ctnosti, který pro něj čpí pokrytectvím a malostí. Neustále se snaží provokovat čtenáře k odpoutání se ode všech takzvaných jistot, k vlastnímu myšlení, které považuje za hlavní cíl pravé filosofie. Nechce být nekriticky přijímán a mnohdy netouží ani po tom být jasně chápán. Stačí mu být stimulem, jakousi směrovkou. Jeho filosofování ovšem nenechá kámen na kameni, čehož si je dobře vědom a činí mu to potěšení. Odtud jeho láska k řeckému myšlení a jeho celoživotní tíhnutí k dionýsovskému ideálu. Odtud jeho poetické, aforistické vyjadřování, nedůsledné zachycování myšlenek, které jsou neustále v pohybu a někdy tak zůstanou nedotažené či zcela nezachycené.

Nietzsche se snaží vést člověka k poctivosti vůči sobě samému. V tomto smyslu má jeho filosofie silný pedagogický a psychologický aspekt. Chce totiž vychovat nadčlověka a bezvýhradně věří, že překonáním lidské povrchnosti, slabosti a ztracenosti v anonymních společenských systémech se podaří tento ideál uskutečnit. Nietzsche nemá rád pojem „dobrého člověka“. Ten mu připadá mdlý, neproduktivní. Proto činí svého Zarathustru přítelem zlých. Ti jsou pro něj daleko spíše ztělesněním vůle, síly, nositeli pozitivního. „Pojem dobrého člověka straní všemu slabému, chorému, nezdařenému, sebou samým trpícímu, všemu tomu, co má zahynout – kříží zákon selekce, dělá ideál z odporu proti člověku hrdému a zdárnému, přitakávajícímu, budoucností jistému a budoucnost zaručujícímu – jenž je odtud zván zlým... A v to vše se věřilo jako v morálku! – Écrasez l'infâme! – Bylo mi rozuměno? – Dionýsos proti Ukřižovanému...“ (Nietzsche 1993: 154n)

Nietzsche považuje svoji dobu za zlomovou, protože má být přechodem od člověka k nadčlověku, silnému a nezávislému, ničím nezotročitelnému jedinci. Tento přechod nastupuje po smrti boha. Smrt boha nastala tím, že ho lidé zabili. Křesťanský svět ztratil totiž svou moc i přesvědčivost, křesťanské hodnoty a ctnosti již zcela vyčpěly a ztratily veškerou přitažlivost. Čím nahradit ohromné vakuum, které smrtí boha a odumřením křesťanské tradice nastalo? Má to být právě zrozením nadčlověka. Tato představa odpovídá Nietzscheho tragickému a heroickému pojetí lidského bytí. Svět se podle této představy zhroutil, nalézá se v hluboké krizi, která vede k prožitku evropského nihilismu a z níž má, jako bájný Fénix z popela, povstat nový typ člověka, člověka zralého, chápajícího a přijímajícího sebe sama i svět kolem sebe. Cesta k velikosti lidského ducha ovšem vede přes překonání dosavadního chápání velkých ideálů a hodnot.

Veškeré upínání se k nim bylo člověku vždy pouze na obtíž. Nový člověk nepotřebuje berličky. Je za všech okolností svůj, přirozený a suverénní. Nebojí se zjištění, že svět nemá smysl. Naopak v tom vidí popud ke svému vlastnímu, ničím neomezenému růstu. V tom spočívá produktivní zvládnutí zkušenosti „bůh je mrtev“, toto je nihilismus síly. Člověk musí

pochopit, že svět není věděním ovládaným, smysluplným systémem, ale věčným koloběhem vznikání a zanikání, soubojem protikladných sil. Sebeklam o lidském věděni je jedním z nejnebezpečnějších sebeklamů pro člověka. Bere mu totiž pružnost a ochotu neustále myslet nově, neupadat do stereotypu, korigovat znovu a znovu své vlastní myšlenky a poznatky a tím dát prostor rozvoji vlastních vitálních sil, které jsou nositelkami života. Celá západní filosofická tradice ve světle tohoto poznatku vedla člověka na scestí – vstříc iluzi uzavřeného světa poznání a všemocného rozumu.

Životu vládne náhoda. Neustále narážíme na absenci smyslu. Přesto je naším úkolem smysl hledat, dokonce ho tvořit. Smysl má přece to, co dokážeme vytvořit, k čemu máme dostatek sil, nadání, schopností. V tomto bodě se Nietzsche inspiruje jedním ze svých filosofických oblíbenců, Hérakleitem z Efezu, který hlásá, že „boj je otcem všeho“. Základem lidského života je tedy soupeření, osvědčování síly, uskutečňování vlastního údělu. K tomu je člověku třeba najít „*amor fati*“, lásku k tomuto svému údělu. Každý člověk je individualitou a jeho úděl vyplývá z náhodných vlastností a jejich unikátní kombinace a v neposlední řadě spočívá ve schopnosti člověka skutečně využít potenciál, který dostal do vínku, jak nejlépe umí. V cestě ovšem stojí tendence k resentimentu, k sebelítosti, která vyplývá z lidské slabosti a způsobuje selhání. Člověk pak podlehne tendenci odmítat svůj úděl a stane se neproduktivním.

Opakem tohoto selhání je osvědčení „vůle k moci“, která člověka žene vpřed a nedovolí mu ustrnout na jednom místě a nedostát svému údělu. Člověk, který se osvědčuje, žije s pocitem radosti, ničím nespoután a ve svobodě. Dosažení takového postoje nám ovšem komplikuje platónsko-křesťanská tradice, která zotročuje člověka totalizací hodnot jako je pravda, spravedlnost, věděni a další. Proto se máme snažit žít v postoji skepse ke všemu. Neustále revidovat, být kritičtí, ve střehu vůči zdánlivým samozřejmostem, sami si určovat svůj cíl, nenechat si podsouvat cizí názor na to, co je dobré a co špatné. Bezbřehé prosazování osobního přístupu má dát člověku perspektivu, vzestupu, velikosti, síly. Člověk má přijmout fakt, že vše pomíjí, tvořivě a s radostí. Člověku je sice vrozená touha po věčnosti, ale je na něm, aby zakusil, že branou k věčnosti je okamžik, který je třeba prožít naplno a nově.

Nietzsche brojí proti „tisícileté tradici prolhanosti“ a vybízí svým dílem k přehodnocení všech hodnot. Pomocí je mu myšlenka „věčného návratu“, která relativizuje lidský strach z pomíjivosti a smrti a pomáhá člověku pochopit ji jako součást života. Neúprosnost minulosti, která svou povahou útočí na lidskou svobodu, nás vybízí k hlubšímu pochopení fenoménu času, ke zkrocení vlastní netrpělivosti, k vyčkání plnosti času, která vychází z času pocitového, nikoli reálného. Teprve v této perspektivě lze uvažovat o zrození nadčlověka. Jako filosof, který hlásá nástup nové éry, považuje Nietzsche za svůj úkol zlikvidovat vše staré, co je vzestupu člověka na obtíž. Značnou část tohoto balastu představuje podle něj křesťanská tradice. Je dogmatická a svazující. Proto on chce být filosofem-pokusitelem, ničitelem.

Proto „filosofuje kladivem“. Svobodní duchové totiž vědí, že neexistuje nic jako „obecné dobro“. To, co je úmyslné, je jen slupka skutečnosti, pouhý povrch. Rozhodující hodnota tkví v tom, co na jednání není úmyslné, co z člověka přirozeně prýští. S tím souvisí potřeba překonání křesťanské víry a morálky. „Křesťanská víra je od samého počátku obětováním: obětováním veškeré svobody, veškeré hrdosti, veškeré sebejistoty ducha; zároveň zotročením a sebevýměchem, sebeznetvořením. V této víře, vyžadované od

křehkého, mnohvrstevného a velmi zhýčkaného svědomí, je krutost a náboženský fénicismus: jejím předpokladem je, že podrobení ducha nepopsatelně bolí, že se celá habitualita tohoto ducha brání proti absurdissimu, kterým se mu jeví ‚víra‘.“ (Nietzsche 1996: 52) Aforisticky se jinde k tématu vyjadřuje takto: „Morálka = idiosynkrasie dekadentů s postranním záměrem mstít se na životě – a s úspěchem.“ (Nietzsche 1993: 153)

Každá morálka je tyranii vůči přírodě a rozumu a zároveň hloupou iluzí: „Morálky jsou také jen znakovou řečí afektů.“ (Nietzsche 1996: 85) Ctnost a morální filosofie je navíc těžkopádná a nudná, svědčí o tuposti ducha: „Morálně soudit a odsuzovat je oblíbenou mstou duchovně omezených na těch, kteří jsou omezeni méně.“ (Nietzsche 1996: 123)

Nietzsche se ovšem nebrání jen křesťanské, ale celé metafyzické tradici. Nesnáší Platóna a obrátil se dokonce i proti modernímu metafyzikovi, kterého původně zbožňoval – Schopenhauerovi. Metafyzika všech dob je podle Nietzscheho založena na předsudku. Dochází k němu proto, že metafyzik má potřebu některé ze svých soudů povýšit na pravdivé, nezpochybnitelné. To pramení ze svévole, které filosof není práv. Je naopak třeba počítat s vlastními chybnými soudy a naučit se s nimi žít. Zřící se chybných soudů znamená popření života. Proto je třeba uznat nepravdu za podmínku života, čímž se filosof dostává mimo dobro a zlo, osvobozuje se od jha předpokladů, které je nutno přijmout, a které svazují intelekt i přirozenost.

Náboženství jako takové považuje Nietzsche za škodlivé, nejde jen o křesťanství. Posledně jmenované je ovšem pro něj tím nejhorším a nejvíce destruktivním pro člověka a jeho svobodu. Považuje je za jedno z povstání otroků. Fascinován Nietzsche zůstává pouze religiozitou starých Řeků, kterou vidí jako pozitivní, spontánní, vděčnou přírodě. Později, když v Řecku vybuchne strach a vzniká etablované náboženství, nastává vláda chátrý a tím se již chystá nástup křesťanství. Ovšem i nejmocnější člověk se skloní před světcem, člověkem, který náboženství dotáhl ve své osobě k vrcholu. Tuší v něm neznámou sílu, nadřazenost, kterou Nietzsche nazývá vůlí k moci. Ta by ovšem měla být vlastní každému člověku a skutečně v každém dřímá její potenciál. Je jen třeba ho objevit a použít. Pro člověka je ovšem pohodlnější uctívat světce a v něm vlastně uctívat kus sebe sama. Tak jako Nietzsche odmítá náboženství, odmítá i racionalistického filosofa Kanta, neuznává totiž nic „o sobě“. Stejně tak odmítá i bibli, kterou ironicky nazývá „knihou o sobě“. Spojení *Starého* a *Nového zákona* v jeden celek považuje za největší „hřích proti duchu“, který má literární Evropa na svědomí.

Nietzsche konstruuje „žebřík náboženské krutosti“. První stupeň, historicky spadající do starověku, se odehrával ve znamení lidských obětí. Druhý stupeň, středověký, jehož hlavním představitelem je křesťanská éra, představuje oběť přirozenosti – oběť nejsilnějších instinktů. Třetí stupeň znamená oběť všeho útěšného, hojivého, svatého. Oběť víry v harmonii, budoucí blaženosti a spravedlnosti. Jde o oběť samého boha z krutosti vůči sobě. Následuje uctívání hlouposti, tíhy osudu, Ničeho, období novodobého nihilismu. Tento stupeň prožívá podle Nietzscheho jeho vlastní pokolení a bude se týkat ještě i pokolení následujícího. Takovýto sice nekřesťanský, ale nikoli nenáboženský marasmus přinesla Schopenhauerova filosofie. (Nietzsche 1996: 58n) Nietzsche se ovšem chce vymanit nejen z pout křesťanství, ale i z pout německé úzkoprsosti popírání, kterou pro něj ztělesňuje Schopenhauer a jeho k buddhismu tíhnoucí metafyzika.

U Schopenhauera kritizuje také „oblouzení morálkou“ a popření vlastní vůle. Pro Nietzscheho se stal ideálem naopak prototyp nespoutaného, živého, světu přítakávajícího a vůlí kypícího člověka, který chce mít věci tak, jak byly a jak jsou a volá po věčném *da capo*, věčném návratu. Prohloubení života má podle něj nastat za pomoci bagatelizace pojmů, které byly dříve považovány za nejvyšší a nejsvětější. Je třeba též odmítnout dialektiku dobra a zla, božské hledat za těmito pojmy a vně zbytečných kategorií. Kategorizování a popírání je na obtíž při hledání původní jednoty. Božské vidí Nietzsche jako „*circulus vitiosus deus*“, bludný neřestný kruh. Z pochopení podstaty takto založené lze přemoci tradiční, otrockou morálku a nalézt morálku vlastní, panskou, založenou na dobrodružství, riziku a nebezpečí. Tu Nietzsche nabízí jako východisko z postmoderní skepse, spočívající v nihilismu a destruktivismu, kterou předpokládá a předjímá.

Podle Nietzscheho je náboženskému životu vlastní zahálka. Tím vysvětluje skutečnost, že se moderní, činorodý člověk náboženství více a více vzdaluje a přirozeně odcizuje. Tento typ moderního člověka náboženství podle potřeby toleruje nebo se k němu i hlásí, ale vůbec neřeší jeho smysl, jeho pro a proti. V současnosti však existuje také typ člověka deklarovaně nenáboženského, vyznavače „moderních idejí“. Takový postoj, který člověka vede k povýšenosti a považování náboženského člověka za méněcenného, Nietzsche označuje za moderní odrůdu naivity. Náboženský člověk v ryzím smyslu slova je totiž podle Nietzscheho umělec nejvyššího stupně. Zbožnost je zatím nejsilnějším prostředkem ke zkrášlení člověka, ačkoli je současně strachem z pravdy a z nevyhléditelného pesimismu.

Ideu milovat člověka kvůli bohu Nietzsche má za nejvznešenější a nejzbloudilejší cit, jakého je člověk schopen. To je onen hluboký Nietzscheho argument proti křesťanství: že totiž je člověku ve své podstatě zásadně nepřirozené a cizí, a že ho proto jeho představitelé snadno využívají k manipulaci poslušnými křesťanskými ovečkami, které jsou zcela ztracené v labyrintu náboženského systému se všemi jeho záludnostmi a uměle vytvořenými úskalími. Náboženství jako takovému Nietzsche vyčítá, že udržovalo člověka jako typus na nižším stupni, než jakého byl schopen, a to i udržováním všeho slabého a nemocného či trpícího, což vedlo posléze ke zkažení evropské rasy.

„Co je škodlivější než kterákoli neřest? – Účinná soustrast se všemi nezdařilými a slabými – křesťanství...“ (Nietzsche 1995a: 11) Vyšší člověk, který má být přechodem k nadčlověku, je pravým opakem křesťanského člověka, kterého Nietzsche vidí jako stádní zvíře, člověka slabého a nemocného na duchu i těle. Soustrast totiž Nietzsche považuje za zhoubný a dekadentní cit, kterému podlehlí všichni představitelé křesťanské a metafyzické tradice včetně velkých duchů jako byli Schopenhauer, Wagner či Tolstoj. „Ryzí duch, toť ryzí lež... Pokud je kněz ještě uznáván za vyšší druh člověka, tento popírač, utrhač, travič života z povolání, potud není odpověď na otázku: co je pravda? Pravda už jest postavena na hlavu, je-li uznáván advokát Ničeho a záporu zástupcem ‚pravdy‘...“ (Nietzsche 1995a: 19) Bohoslovecká krev pro Nietzscheho předznamenává křivý pohled, víra přináší falešný pathos. Církev má ve znamení vůli k zániku, nihilistickou, škodlivou vůli. Bohosloveckou krví je navíc poskvrněna a zkažena celá filosofická tradice.

Křesťanství je nadto dosud nejosudnějším výrazem sebezpyčující pýchy. „Takoví lidé, se svým ‚rovni před bohem‘, vládli dosud nad osudem Evropy, až byla konečně vypěstována zmenšená, takřka směšná odrůda, stádní zvíře, cosi dobrosrdečného, neduživého a průměrného, dnešní Evropan...“ (Nietzsche 1996: 66) Křesťanské historii se vyčítá, že se

soustavně snažila učinit z člověka „sublimní nedochůdče“. „Všechny hodnoty postavit na hlavu – to museli! A zlomit silné jedince, nahlodat velké ideje, zpochybnit štěstí v kráse, ohnout vše samostatné, mužné, dobytelské, panovačné, všechny instinkty, jež jsou vlastní nejvyššímu a nejvydařenějšímu typu ‚člověk‘, v nejistotu, v nouzi svědomí, v sebeničení, ba celou lásku k pozemskosti a k panování nad zemí převrátit v nenávisť vůči zemi a všemu pozemskému – to si dala církve za úkol a musela si to dát za úkol, až konečně v jejím hodnocení splynulo ‚odsvětštění‘, ‚ztráta smyslovosti‘ a ‚vyšší člověk‘ v jeden pocit.“ (Nietzsche 1996: 65n)

Křesťanství udělalo ideál z odporu proti udržovacím instinktům silného života tím, že se dalo na stranu všeho slabého a nízkého, všeho, co příroda odsoudila k zániku. „Dějiny ‚vyšších citů‘, ‚ideálů lidstva‘ – a je možno, že je musím vyprávět – mohly by skoro také vysvětlit, proč je člověk tak zkažený. Život sám je mi instinktem pro vzrůst, pro trvání, pro hromadění sil, pro moc: kde chybí vůle k moci, je úpadek. Moje teze jest, že všem vyšším hodnotám lidstva tato vůle chybí – že vládnou pod nejsvětějšími jmény hodnoty úpadkové, hodnoty nihilistické.“ (Nietzsche 1995a: 15)

Křesťanství podle Nietzscheho falšuje skutečnost, vytváří vlastní, lživý svět. Vše přirozené nazývá zavrženíhodným, omezuje a popírá instinkty, které jsou nositeli života. V bohu se vypovídá nepřátelství vůči životu, přírodě a vůli k životu. Ve srovnání křesťanství a buddhismu Nietzsche dochází k závěru, že obé je dekadentní a nihilistické, buddhismus však přesto vyznívá pozitivněji, přátelštěji a jemněji. Dá se říct, že svou absencí agresivity je zdravější, chladnější, objektivnější a pravdivější. Oproti tomu křesťanství se vyznačuje ukrutností, tendencí mrzačit silného člověka, vůlí pronásledovat. V takovém hodnocení zaznívají dosti subjektivní a osobní tóny. Můžeme se domnívat, že jde o jeden z dokladů, že Nietzscheho striktní a nesmlouvavé odsuzování křesťanské tradice má co do činění s jeho vlastními životními zážitky a zklamáními. Rozhodně se nikdy nesetkal s jiným náboženstvím, buddhismus nevyjímaje, v takové blízkosti a intenzitě, jako tomu bylo s křesťanstvím, proti kterému tudíž našel a stále nacházel tolik pádných a žhavých argumentů.

Vznik náboženství Nietzsche odbývá jednoduše teorií omylu při výkladu určitých přírodních procesů. Náboženství si člověk vytvořil tedy vlastně na základě rozpaků intelektu. Co se týče vzniku křesťanství, Nietzsche v něm shledává důslednost židovského instinktu, kterému jde o přežití za každou cenu. Je k němu dobré i radikální zfalšování veškeré přirozenosti, což vytváří morálku resentimentu, která se staví do protikladu k morálce vznešené, pozitivní. Jedním z centrálních motivů křesťanské nauky je učení o vykoupení. Nietzsche ho spatřuje vyrůstat na dvou fyziologických základech: na instinktivní nenávisti k realitě a na instinktivním vyloučení veškeré nechuti, veškerého nepřátelství. Z filosofického hlediska jde o sublimní pokračování hedonismu na morbidním podkladu. Nejpříbuznějším směrem křesťanství je patrně epikureismus, přinášející pohanské učení o vykoupení. (Nietzsche 1995a: 66n) Víru si lidé vytvořili z touhy po jistotě, po něčem pevném. Na víru se pak nabalila spousta všelijakých obsahů, starých i nových, v čele s naukou o vykoupení, a vzniklo z toho křesťanské učení.

Zajímavé je, že při vši své averzi ke křesťanství Nietzsche nachází sympatie k osobě Ježíše. Chápe ho jako člověka, který žije pouze vnitřní realitou a jinou realitu neuznává. Je podle něj jakýmsi maximalistickým existencialistou, který vše sází na vnitřní zkušenost života, která tvoří nový život. Nietzsche zdůrazňuje, že Ježíšovi šlo právě o tento nový život,

v žádném případě o novou víru. Ta byla vytvořena až po něm, proti jeho intenci. Ježíš se cítil dítětem božím a chtěl tomu naučit ostatní. Chtěl naučit člověka žít, tedy cítit se, v království božím. Ježíšovi šlo o stav srdce, byl mužem symbolu. Církev, která se chopila Ježíšova odkazu, ovšem jeho poselství znetvořila a svévolně vykonstruovala celou náboženskou praxi a křesťanské učení. Postavila do popředí témata, která se jí hodila, bez ohledu na Ježíše. Ježíš nechtěl lidi vykoupit, chtěl je pouze naučit žít.

Nietzsche spatřuje v tom, co z „radostného posla“ Ježíše udělala církev, světodějnou ironii. Dějiny křesťanství jsou podle něj dějiny stále hlubšího neporozumění původnímu symbolismu. On sám křesťanství skutečně nesnáší, opakuje často, že se ho štítí, vidí v něm zrůdnost, lživost, pokrytectví, prohnulost. Toto lživé a vykonstruované učení začal vytvářet v zápětí po Ježíšově smrti již Pavel, který je opakem „radostného posla“, je totiž „géníem nenávisti“. V evangeliích je zachyceno svědectví nezadržitelné korupce uvnitř prvotní křesťanské obce. (Nietzsche 1995a: 80nn) Církev de facto odepsala Ježíše a vytvořila si Krista. Hlavní Kristův omyl spočívá v tom, že předpokládá, že lidé nejvíce trpí svými hříchy. Tento omyl křesťané beze zbytku přijali a posvětili za pravdu. „Pokud chtěl být bůh milován, pak se měl nejprve vzdát souzení a spravedlnosti: – soudce, ba ani milosrdný soudce, není milován. Zakladatel křesťanství tu cítil málo jemně, – jako Žid.“ (Nietzsche 1995a: 120)

Z Nietzscheova pohrdání křesťanstvím je zřejmé, nakolik s tímto učením sám zápasil. Viděl na něm pouze to špatné a zkažené zejména z toho důvodu, že jím byla prokvašena celá současná společnost, což v masovém měřítku vždy znamená, že se projeví spousta neduhů a slabín. Navíc on, jako filosof, si dal za cíl vyburcovat lidi ze všeho ustáleného, samozřejmého a obecně přijímaného a přimět je ke zcela novému pohledu na svět, k odvaze žít nově, žít podle své přirozenosti a nenechat se svazovat omezeními danými zvenčí. Nietzsche pozoruje v současné společnosti, že křesťanství přestává být v kurzu, že představa boha, kterého si člověk vytvořil na základě svých vlastních potřeb, již přestává plnit svou úlohu. V Nietzscheovi to vzbuzuje naději a důvěru v počátek nové éry, kterou zahájí příchod nadčlověka. K této proměně člověk potřebuje nalézt vlastní vnitřní svobodu, ztratit stud před sebou samým, přestat si cokoli nahlávat, začít věřit v sebe a odhodit všechny náhražky a berličky.

Téma příchodu nadčlověka a smrti boha uchopuje Nietzsche jedinečně v *Zarathustrovi*, který je spisem poeticko-filosofickým, jakousi filosofickou básní. Člověk je tu chápán jako most mezi zvířetem a nadčlověkem. Čeká se zde na „velké poledne“, které zahájí novou éru. Svým stylem Zarathustra připomíná starozákonní mudroslovnou literaturu, zejména *Kazatele*. Použití symboliky, snových vizí s jejich výklady a apokalyptickými rysy odkazuje i k novozákonnímu *Zjevení Janovu*. *Zarathustra* je vědomě prorockou knihou. I když formou a stylem se zdá kopírovat biblický materiál, obsahem chce být revolučně nový. Radikálně odmítá posmrtný život, hledá smysl života *hic et nunc* za každou cenu a zuby nehty se brání rezignaci, přes pocity izolace, osamělosti a nepochopení. Zarathustra věří jen pozemskému běhu a víru v cokoli navíc považuje za slabost a zbabělost. Lásku k bližnímu demaskuje jako podvod, který kryje špatnou lásku k sobě samému.

Zarathustra osobitě hodnotí různé lidské typy. Ježíše považuje za nezralého, protože se nenaučil milovat zemi. Zarathustra se marně snaží oslovit lid, většinou zůstává nepochopen, někdy i vysmíván, což mu nijak nevádí. Apeluje: „„Jsou mrtví všichni bozi; teď chceme, aby živ byl nadčlověk“ – to budiž jednou o velikém poledni vaše poslední vůle! – “ (Nietzsche

1992: 64) Bůh je pro Zarathustru pouhá domněnka, která je navíc nepřátelská člověku, a proto je třeba ji co nejdůkladněji potříit. Proti ní je zapotřebí postavit tvořící vůli, přijímaný osud, lidské osvobozující chtění. Opakem svobodných, nových lidí jsou kněží, které vidí jako zajatce, lidi v poutech. „S těmito kazateli rovnosti nechci být směřován a zaměřován. Neboť takto mluví moje spravedlnost: ‚lidé si nejsou rovni.‘ A také se jimi nemají stát! Čímpak by byla má láska k nadčlověku, kdybych mluvil jinak?“ (Nietzsche 1992: 82n)

Nietzsche se ústy Zarathustry staví do opozice proti každému rovnostářství. Jasně poledne bude oslavou silných a vítězných, těch, kteří osvědčili odvahu, sílu, vůli a tvrdost. Ti se zaskví ve velikosti a moudrosti, kteří jsou výjimeční. Ostatní, patřící k šedému průměru, zůstanou ve své zakrnělosti nepovšimnutí, napospas osudu.

Takovými lidmi se Zarathustra, milovník samoty, cítí zhnusen a unaven a raději komunikuje se zvířím, než s takovými lidmi. Spis obsahuje pár klíčových rozhovorů s několika typy lidí, jimiž jsou: poustevník, kouzelník, kterým míní svého někdejšího přítele Richarda Wagnera, poslední papež, nejohybnější člověk, který představuje pesimistického ateistu a vraha boha, dobrovolný žebrák, což má být Ježíš, a několik dalších. Tito lidé jsou pro Zarathustru tím či oním cenní, představují typus vyššího člověka, pročež je označuje za své přátele a nakonec pro ně pořádá hostinu. Nelze přehlédnout paralelu s Poslední večeří. Hlásá jim smrt boha s jejími důsledky, příchod nadčlověka a jeho charakteristiku. Veliké poledne pro Zarathustru nastává poté, co přemůže poslední hřích, jímž je soucit s vyšším člověkem, kterého představují jeho přátelé. Ti se ve strachu rozutečou.

Zarathustra má souvislost s celým Nietzscheho dílem. Jeho působivost souvisí i s jeho nejednoznačností, otevřeností, myšlenkovou nesoudržností, díky níž působí vizionářsky. Zarathustra je jakýsi hledač, prorok, potulný filosof. Nietzsche tuto postavu zasazuje do orientálního koloritu, který volně navazuje na staroperské náboženství. Zarathustra je dionýsovskou postavou a jeho řeč se často odvíjí v dithyrambech, přičemž je též ozvukem křesťanských litaní. Nietzsche se v Zarathustrově pokouší převzít křesťanský materiál a některé formy vžitě v církvi, včetně forem kanonických, a vědomě je přeznačuje. Jeho přeznačení je v mnohém ohledu sporné, a to nejen z křesťanského, ale i filosofického hlediska, ale nelze mu upřít značnou dávku geniality a originality. Každopádně jde o shrnutí Nietzscheho dosavadního tvůrčího vývoje ve velmi osobité podobě.

Nietzsche převypravuje křesťanské dějiny jako „dějiny jednoho omylu“. Cesta vzhůru vede podle něj přes pochopení, že dosavadní ontologie „pravého“ světa byla omylem, pouhou pohádkou. Chce přivodit změnu v podobě nevíry. „Víra v křesťanského Boha jako v ‚živého boha‘, tj. jako v nejvyšší jsoučno, v působící sílu hodnot, je totiž už mrtva, je ‚historicky vyvrácena ze základů‘. Zabývat se existencí boha jako logicko-historickým problémem už nemá smyslu. Křesťanský Bůh byl bohem jen potud, pokud byl skutečně prožíván jako ‚těžiště světa‘.“ (Hrbek 1997: 102) Pro Nietzscheho bůh neznamena totiž jen náboženskou moc, ale i ontologicko-moralistní koncepci lidského života, vyvrcholení platónské tendence evropského myšlení, vulgární formu metafyziky. Jeho antikřesťanství je obrácený platonismus.

Proto chce člověka oprostít od uvaleného „já mám činit“ a vrátit mu jeho „já chci“. (Hrbek 1997: 105) Opravdovou hrozbou je však po „smrti boha“, která proběhla přirozeně – postupným odumřením křesťanství –, nihilismus. Ten představuje vakuum provázející ztrátu

dřívějších hodnot. Nihilismus je ve své podstatě psychologickým stavem, ačkoli vnějšně jde o událost evropských dějin. Jeho psychologický dopad je obrovský, což Nietzscheho zajímá především, protože se považuje za psychologa a prožívání lidské duše je vůdčím principem jeho filosofie.

Překonání nihilismu, který s sebou nese ztrátu lidské důstojnosti a zhroucení všech opor, předpokládá nalezení nového cíle. Vytvoření nových, vlastních hodnot. Co však může být základem pro tyto hodnoty, když „pravý základ“ byl demaskován jako falešný a je žádoucí ničemu nevěřit a o všem pochybovat? „Nihilismus může překonat sám sebe, může od stavu nicotnosti člověka v nicotném světě přejít k ‚vytváření nových bohů‘, stát se božským jen tehdy, pochopí-li a přijme-li plně své vlastní poznání, že samo bytí, sama substancialita poznání jako identity nadsmyslových pojmů je jen součástí perspektivy zdánlivého světa.“ (Hrbek 1997: 125) Je na místě vzpomenout na varování Pascalovo, že bez křesťanské víry budou lidé, stejně tak jako příroda a dějiny „un monstre et un chaos“. Pascal revidoval křesťanskou víru směrem k pochopení skrytosti Boha. Bůh se může kdykoli člověku bezprostředně zjevit, ale on tak neučiní, zůstává skrytý. Vidět a slyšet Boha znamená opustit tragédii.

Nietzsche je ovšem mužem tragédie a opustit ji nemínil. „Bůh a svět se v lidském plánu vylučují, paradox tragického člověka je v tom, že nemůže žít ani v pohledu Boha, neboť ten jen vytrhuje z tohoto světa a žádný jiný nenabízí, ani mimo neustálou potenciální, ale esenciální boží přítomnost.“ (Hrbek 1997: 138) Tragické vidění je poznamenáno absolutním paradoxem, protože zná buď nicotu nebo věčnost. Nietzscheho filosofie i jeho život jako by byly zrcadlem tohoto paradoxu. Filosof hlásající ideál vitality a síly, který žil jako nenápadný, skromný introvert a zemřel paralyzován vleklou nemocí po desetiletí živoření v polostínu šílenství... Nietzsche volí alternativu věčného návratu. Pascal volí alternativu Boha, Krista skrytého v hrobě, věčnou smrt boží spolu s bezčasovou skrytostí Boha. Zda Nietzsche se svým totálním odepsáním křesťanství nevyžil dítě i s vaničkou je jen další z řady sporných otázek, na které se snažíme znovu a znovu hledat odpověď. Rozhodně je dobré, v duchu Nietzscheho, zůstat při tom kritičtí.

SEZNAM LITERATURY

Gilles Deleuze, *Nietzsche a filosofie*, Herrmann & synové, Praha 2004.

Mojmír Hrbek, „*Smrt Boha*“ v *Nietzschově filosofii*, Filozofická knihovna, Academia, Praha 1997.

Friedrich Nietzsche, *Antikrist*, Votobia, Olomouc 1995a.

Friedrich Nietzsche, *Ecce homo*, Naše vojsko, Praha 1993.

Friedrich Nietzsche, *Mimo dobro a zlo. Předehra k filosofii budoucnosti*, Aurora, Praha 1996.

Friedrich Nietzsche, *Radostná věda*, Aurora, Praha 2001.

Friedrich Nietzsche, *Soumrak model čili Jak se filosofuje kladivem*, Votobia, Olomouc 1995b.

Friedrich Nietzsche, *Tak pravil Zarathustra*, Votobia, Olomouc 1992.

Friedrich Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, Otfried Hoeffe, Akademie Verlag, Berlin 2004.

(Mgr. Lenka Novotná, teoložka a hudebnice, vystudovala UK ETF, nyní je doktorandkou na Katedře religionistiky UK ETF.)